

Др БОГУМИЛ ХРАБАК

ДУБРОВЧАНИ У ВАЉЕВУ У ФЕУДАЛНО ДОБА

Појава Дубровчана у Ваљево повезана је са првим поменом места у историјским изворима. Ваљево, које је до извесног трговинског значаја, као привредно средиште горње Колубаре, дошло још у оквиру Мачванске бановине, не помиње се пре 1398. године. Угарске исправе не бележе Ваљево свакако зато што оно није имало тврђаву (*castrum*). Те године, према писмима дубровачке господје кнегињи Милици од 8. октобра и 30. новембра 1398, Турци су похватили дубровачке трговце и повели их са собом, вероватно да би могли да за њих наплате откуп. Изворни помени су прилично штур и не дозвољавају велике закључке. Ипак, доста има основа за претпоставку да у поменутом случају није реч о дубровачким трговцима који су се у Ваљево десили на пропутовању, него су у Ваљево били стално насељени.¹ У трговима Мачванске бановине било је Дубровчана као сталних житеља већ почетком XIV столећа (91—92).

Ваљево је било трговиште и друмска раскрсница. Оно се налазило на путу из Сребрнице за Београд и Рудник, на саобраћајници која је из Шапца водила у долину Западне Мораве (92), а под Турцима и на трговачком друму Београд — Ужице и даље преко Рогатице за Фочу.² Овај последњи пут нарочито су користили дубровачки трговци, особито у доба под Турцима. За разлику од трговишта која су се у северним деловима Србије развила у време Деспотовине и која су се појавила као подпраће уз тврђаву, Ваљево се из обичног села претворило у трговачко место на класични начин, тј. као привидни центар свога краја и као саобраћајни чвор. У Деспотовини, у чији је састав ушло 1402. године, Ваљево је спадало у низ тргова пољопривредно-сточарског типа, који нису били повезани с радом рудника (92). Један француски путописац XVII века, на свом путовању из Сарајева за Београд забележио је Ваљево као многољудни и пространи град, пријатан по великом броју вртова, са чијег висинског положаја се откривају широке равнице које се протежу све до Београда.³

У Дубровачкој архивској грађи XV столећа налази се 30 до 40 докумената који се тичу Ваљева. Они говоре о дубровачкој насеобини, па чак и о њој једнострано, — пре свега о избору судских комисија (93).

Први судијски колегиј изабран је 5. марта 1410, са задатком да води процес, покренут на молбу Бољесав Милатковића, против неког Тодора трговца. За конзула, тј. председника судске комисије, именован је Ђуро Милковић, за судије-приседнике Радив Т. Вратановић и Ратко Градивчић. Биће да се у случају свих пет имена ради о људима из Ваљева, и то осим Тодора, о Дубровчанима; Ђуро Мил-

кевић је пословно био познат и у Дубровнику, где се, слично другим трговцима из Балканске унутрашњости, године 1408. задужио за робу код двојице трговаца. (93).

У другој деценији XV века круг пословних људи из Дубровника проширио се у Ваљево. Из наименовања трију судских већа добија се неколико нових имена. Године 1411, у вези са ликвидирањем дугова помиње се у Ваљево Никша Водопић, дакле припадник једне угледније грађанске породице из Града светог Влаха. Пет година касније један члан ове породице, Матко Водопић, изабран је са двојцом дубровачких патриција да се у Ваљево расправи тужба коју је поднео трећи дубровачки племић, Михо Соркочевић, као наследник свога оца Андрије, против Дунка Триповог. Један од те двојице дубровачке господе био је Марин Н. Гучетић, као конзул а други, Никша Кабужић, као судија. Гучетићи ће се и касније често јављати у месту. Као што се види, већ 1416. године пословног импулса у Ваљево било је и за представнике дубровачких властeosких родова. Из године 1418. регистрована су два судска пресуђивања у Ваљево. У првом случају конзул је био Бољесав Милатковић (познат као тужитељ 1410. године) а у другом Радоје Мишевић. Судије су били: Брајко Замажиглава и Михоч Јурка Јакушић односно Јуко Дујка Ракојевић и неки Стипан. Као тужитељи (који нису морали бити стално насељени у месту) појавили су се Думко Николин и Витко Вучетић а као оптужени Матко Величковић односно Матко из Дубровника, можда у оба случаја исто лице (93).

За пуних тридесет година, све до 1449. године, не постоје вести о Ваљево. Иако је дубровачких трговаца у месту морало бити у том временском интервалу није познато да ли је њих било више да образују насеобину и да ли су континуирано пословали и живели у Ваљево. О њима се опет сазнало кад су, неколико година пред пад Деспотовине, почели да се интензивно тужакају. Овакво бележење развита дубровачке чаршије важи за већину дубровачких насеобина у Србији тога времена, чак и већих и значајнијих од Ваљева. Сумње, међутим, не може бити о томе да ли је у то време било у тим местима дубровачких трговаца. Анализа помена судијских колегија јасно показује да спорови настају највише у вези с просперитетом и струјањем трговине, а много мање због повећања несигурности услед нередовних прилика (изазваних повременим интервенцијама Турака у Деспотовини). Прва турска окупација значила је стагнацију у пословању Дубровчана и умањено њихово бављење по трговинским и рударским средиштима Србије. После поновног успостављања Деспотовине настао је за Дубровчане у Србији нови период пословног успона, и то у севернијим областима и међу млађим рудницима нешто касније, у годинама 1448—1450, највише 1449. године (94).

Средином XV столећа у Ваљево је живео повећи број Дубровчана, од којих су оне најугодније и пословно активне забележиле дубровачке архивске књиге. Било их је како из племићких, тако и из грађанских и плучких породица. Од трговаца из прве групе најприсутнији су Гучетићи. Марин и Никола Ивана Гучетића заједно су, 1453. године, покренули једну тужбу; можда су ово унуци Марина Н. Гучетића, који је председавао судијском колегију 1416. године. Друга два брата Гучетића, Марин и Драгоје Алојзијеви, били су — први судија у једној парници 1453. а други је у четири наврата поднео тужбе против појединих Дубровчана у Ваљево године 1449; Драгоје можда и није живео у Ваљево него у руднику Саса, а трговао је и у Подрињу и Београду. Од Цријевића живели су у Ваљево Никола Мартићев, наименован за конзула 19. августа 1449. и Иван Алојзијев,

конзул у једном процесу 1453. године. Бартол Вл. Замања био је, изгледа, највиђенији представник дубровачког патрицијата на тргу у Ваљеву. Он је председавао у шест судијских колегија 1453, у четири спора 1454. године забележен је као судија, као и у једном случају годину дана раније. Од свих парница, вођених 1453. и 1454. међу ваљевским Дубровчанима само у две није председавао и само у једној није узео учешћа бар као судија. О његовим пословањима, међутим, нема података. Остала дубровачка властела која је подносила тужбе против људи у Ваљеву (Марин Бенков Гундулић, Марко Лукаревић, Андрија Л. Соркочевећ, Иван Анд. М. Волчевић) већим делом нису били из самог места (95).

Ситнограђанском слоју у Дубровнику припадали су од трговаца у Ваљеву Челубини или Чељубиновићи — Паскоје Иванов (који је био и конзул, и судија, и тужени, и тужитељ); Анто, Јулије, Никша и Џивко, који се у вези са суђењем срећу од 1439. године у рудницама Подриња, блиски су му рођаци. Божићко Мар. Палешковић био је у Ваљеву пуномоћник неког дубровачког господара и трипут тужитељ; ако и није можда стално живео у месту, ипак је са Ваљевом одржавао најужи контакт. Овој друштвеној групи од Дубровчана у Ваљеву припадао је и Стјепан Барков, судија у једном опору 1449. године, као и два Мажибрадића — Божићко, судија 1449. и Љубиша, тужен 1449. године са још другом четворницом од Драгоја Гучетића (95—6).

Друштвених разлика било је и у кругу Дубровчана пучана у ваљевском трговишту. Издвајање угледнијих извршено је с обзиром на стечено богатство или у вези с личним особинама које су могле прибавити углед у средини у којој су се кретали. Мароје Петковић звани Пелночић врло је често улазио у судске комисије, било у својству конзула, било као судија; од укупно 22 наименовања судијских колегија у то време Мароје је предвиђен у њих 13 (59%), и то пет пута као конзул. Његов рођак Живчић такође је судио у једном спору (1452), а ипак му Мароје био је дваред тужен. Бијеља Прибиловић звани Стрјежевић, Прибислав Војводић и Михоч Лучић (или Лукшић) исто су тако припадали скупици најугледнијих дубровачких пучана у Ваљеву. Бијеља се јавља у свакој другој парници, Прибислав осам пута (36%) а Михоч је био судија у пет пресуђивања (22,7%). Као судије појављују се још Јоко Вукосаљић и неки Џивко судија, који је можда идентичан са Џивком Вукшићем (судијом 1453), или можда са Џивком Перо (судијом 1454), или, са неким Џивком, пословним другом неког Марина (који је био судија 1454) или, најзад, и са оним Џивком, судијом из 1453, који је означен као Иванов брат (96).

Тужени су највећим делом ситни пословни људи, који у својим пословањима нису стигли да на време одговоре овојим обавезама; њима се обично бележило само лично име или је стављена ознака да су рођаци којег нешто познатијег пословног човека. То су били људи који су деловали на самој ваљевској пијаци или су одлазили у најближу околину, али нису још имали обртног капитала да се упућују у Дубровник и да се ту задужују на робу. Већином су припадали породицама дубровачког градског плеаса или су били синови дубровачких занатлија, а тек касније су се регрутовали са дубровачког села. Пред суд су излазили онако како су пословали, — као људи који раде самостално или као чланови трговачких друштава. Године 1449. достављене су пријаве против Влахуше Добриловића и Њвка Михачевића, године 1453 — против Паскоја Срђевића и Ђурка, брата Радоја Рашковића, наредне године — против Милете, брата неког Богете. Пред суд су извођене и компаније. На пример Драгоје Гучетић (1449) оптужио је њих петорицу,

међу којима и Марка Арбанасина, неког Владоја и Влахушу (можда: Добриловић); преостала двојица у друштву били су један Мажабрадић и клобучар Лука, дакле поред непознатог Владоја и Влахуше један занатлија и један припадник грађанског слоја. Вукша Бурчић је стално био у пословним односима са компанијама. Неких веза имао је са Маројем Пелночићем, а друштво је водио и са неким Радивојем Которанином и са Тимком Станетићем. Овакво пословно удруживање омогућавало је и допуноско пословање по властитом рачуну. Кооперације, настале обично да се надомести обртни капитал којег није било или да се искористи пословна присутност за артикле на тргу који су били тражени, омогућавале су убрзано пословно уздизање, и показивале су насеобинског трговца са бољом перспективом. Трговачко друштво водили су међу собом и неки Павле, Радоје и Радосав, свакако ситни посредници, који су радили не само у Ваљеву него и у оближњем руднику Сасе. Заједно су пословно иступали и Перо Ливичић и Радоје Девела, тужени 1454. године, и Џивко Ратковић и Марин, син дубровачког златара Добре (96—7).

Тужници нису морали бити из места у којима се водио судски процес. Поред властеле и пучани су тражили правну интервенцију против појединих Дубровчана из насеобине у Ваљеву (на пример Иван Радељић, Радич Бокчиковић, Радоје Вукосанић зван и „Вела“, заједно са Андријом М. Соркочевећем из Саса, Нико и Михоч Прибисалићи, Марин Стојаковић). Било је случајева да су тужитељи, очигледно људи који нису стално живели у месту заступали њихови лични или пословни пријатељи (као Милич Радоњић Николу Џивка Кастерота (97)). Саслушања и изјаве поводом парница вођених у Ваљеву нису сачувани (јер, осим изузетно, нису регистровани у књигама Дубровника), али на основу искуства са сличним тужакањима у другим насеобинама, може се закључити да су се спорови често водили и због сасвим безначајних ствари и свота.

Поред Дубровчана који су се у Ваљеву бавили трговином, било је у месту и људи из Дубровника који су живели од свог заната. Оних који су у родном граду учили занат или били синови и браћа занатлија, било је свакако повише, али је посредништво у трговини било акумулативније, те су се одали пословном промету. Средином XV века по насеобинама у Србији и Подрињу највише се срећу кројачи. Пуномоћник на суду Мароја Пелночића (1452), на пример, био је кожар (Рајко Прибашиновић), који се вероватно налазио у пословном контакту с поменутиим угледним трговцем. Године 1449. забележен је и један Дубровчанин клобучар у Ваљеву. Присуство страног (и свакако вештијег и изученијег) мајстора на једном релативно слабо развијеном, сасвим локалном тргу упућивало би да се сељак из околине већ почео оријентисати на бољу занатлијску робу, коју је на пијаци свог привредног краја набављао продајом или трампом својих производа. Занатлије Дубровчани, повезани са својим земљацима трговцима који су одржавали сталну везу са Дубровником (који је био и значајна извозна лука) лако су се укључивали у промет добара са сељацима из околине. Поред вуненог сукна и кожа нарочито неких животиња (јагње, куна, веверица, вук), можда су за израду клобука користили и лепо обојене јевтиније тканине донесене из Дубровника, које су се изгледа већ употребљавале и за делове сеоске ношње. За куповину занатских прерађевина ређе су улазили у промет производи ратарства, него много пре кожа и восак, које су Дубровчани екпортовали на море.

Постојање самог трга без ослона на рудничка окна и посебно помњиање страних занатлија кожара и клобучара индицирало би закључак да је ваљевски крај средином XV столећа представљао и сточарско-пчеларски рејон.

Први значајни елемент у процењивању обима рада и значаја трговачке насеобине — број стално насељених Дубровчана у Ваљеву у првој половини и средином XV века тешко је тачно установити, и то просто зато што није било разлога да се сви Дубровчани бележе у књиге текућих послова Дубровника; да су, пак, сачуване књиге саме колоније, а њих је вероватно било (већ због регистрације парничких предмета, поделе трошкова око издржавања свештеника и сл.), — слика о дубровачкој насеобини у Ваљеву и о Ваљеву уопште изгледала би друкчије. Према постојећој документацији може се дати само број записаних у књиге Дубровника. Како су разлози за уписивање у поменуте књиге били стално исти или слични, могу се извести поређења о интензивности пораста дубровачког живља у месту. За другу десетину XV века постоје несумњиви подаци о четрнаест настањених Дубровчана у Ваљеву. У периоду од 1418. до 1449, у који спада и прва турска окупација Србије, и за који нема архивских помена вероватно је овај број много осцилирао, а концем 30-их година вероватно је дошло до повлачења већег броја Дубровчана из Ваљева. За године 1449—1454. има изричитих вести о 47 стално насељених Дубровчана (не рачунајући подносиоце тужби); од овог броја седам отпада на властелу. Дакле, средином XV столећа било је преко три пута више дубровачких поданика у Ваљеву него три и по деценије раније. Број би се повећавао 10% годишње, узимајући као полазну цифру из 10-их година. У ствари, чланова насеобине морало је бити знатно више, јер овде су урачунати само они који су убележени у архивске књиге а не и жене, деца, послуга и други чланови породица, а већи део поменутих је свакако имао породицу и насебину (98).

Слична динамика пораста може се запазити и код неких других дубровачких насебина у Деспотовини у времену од почетка XV века до 50-их година. Разлога за такав раст било је више: знатно појачана економска снага Дубровника, настала са првим појавама капиталистичких мануфактура, привредни напредак Србије и сребрничког краја (отварање мањих копаоничких рудника 20-их година XV века, појачана експлоатација у рудницима, напредак земљорадње у Деспотовини, која је у областима раније Мачванске бановине изгледала била интензивнија него у осталим деловима тадашње српске државе), општа струја наглог повећања промета и трговине после прве турске окупације, и најзад, услед општих услова умањена способност Деспотовине за време Ђурђа Бранковића да се бори против страних трговаца. Стварним привредним напретком могли су да се окористе и знатно увећавају своје снаге и послове чиноци који су за нарастање имали услова и могућности, а то су у XV столећу у Србији били страни трговци, у првом реду Дубровчани (98).

•
• •

Поред броја трговаца и динамике раста њихове насеобине за науку је од интереса установити како је изгледало пословање, на пример средње снажних дубровачких трговаца на ваљевском тргу. Ово се вероватно најбоље може видети из података о Ђури Милковићу. Милковић је од грошета у Дубровнику узимао робу на кредит, те је продавао у Ваљеву а можда и даље у Србији. Међу њего-

вим дужницима налазио се и сам деспот. На самој ваљевској пијаци, на коју нису долазили ни феудалци, ни рудари ни било какви други неаграрни потрошачи, робу коју је он довозио преузимали су његови момци или ситни пословни партнери, који су је, у сасвим малим количинама, продавали локалним феудалцима и боље стојећим сељацима на самом тргу, или путујући с робом по насељима краја који је привредно гравитирао Ваљево. Кад је Милковић (између 3. марта 1410. и 4. новембра 1411) убијен у Србији, на основу књига задужења установљено је да је дуговао петорици велетрговаца у Дубровнику скоро 1.675 дуката. Пуномањинци једног веровника овластили су Никшу Водопића да новац може примити од деспота, Ђурина дужника. Остала четири кредитора дала су налог Жонку Гундулићу да уместо њих може дићи *где наиђе Ђурина* те су замолили деспота да њиховом заступнику Гундулићу олакша рад. Висина дуговања у облику робног кредита у Дубровнику од 1675 дуката говорила је у то доба о трговцу већег формата. Иако је највећим делом био присутан на ваљевском тргу, послови су га водили и даље, па је за њега знао и деспот, који је од њега куповао на кредит. Иако је и довлачећи робу из Дубровника у Ваљево он био *путујући* трговац, ипак његова путовања до Ваљева имала су само транспортерски карактер, а тек идући од Ваљева даље на североисток (ка Београду) или на северозапад (ка Заслону, данашњем Шапцу, и можда ка сремским трговиштима) он се може сматрати путујућим трговцем у уобичајеном смислу речи; при томе, Ваљево му је служило као база, стовариште и одмориште у таквој трговини (99).

Његова погибна није била изузетна појава кад је реч о дубровачким трговцима по насеобинама на Балкану. Она би само била доказ више да је промет управо у другој деценији снажније заструјао на релацији од Ваљева на североисток и северозапад. Постоји још један дубровачки архивски податак о друмској пљачки у околини Ваљева на путу за Београд. Неки Власи су 1459. године, наиме, код места Уб и Тамнава опљачкали једног дубровачког трговца који је са пет товара путовао у Београд.⁴

Дубровчани из Ваљева одржавали су живе пословне везе са људима из околних па и удаљенијих места. У прво време промет је ишао нарочито у правцу Београда и Рудника а потом и Смедерева. Могућности ваљевских Дубровчана из времена Милковића у североисточном правцу у великој мери су ишчиле образовањем прилично стабилних дубровачких насеобина у Руднику, Београду, Смедереву и у Рудишту (под Авалом) а у северозападном правцу појавом стално настањених трговаца у Заслону.⁵ Сасвим је било природно да су се у насталим околностима ваљевски Дубровчани 40-их година XV века више оријентисали на подринске руднике, не само због њихове близине и веће безбедности од евентуалних турских упада него и зато што су потрошачи рудничких насеља били сигурнији него потрошачи чисто аграрних области. Ову повезаност Ваљева са подринским рудницима најбоље илуструје кретање чланова угледне породице Чељубиновића, којих је пре него у Ваљево било у Цричи (од 1439. године), Бохорини (од 1444) а одлазили су због парничких ствари и у Сребрницу (1439).⁶ Чести су били и контакти ваљевских Дубровчана са њиховим сународницима у руднику Сасе крај Сребрнице. Никола Март. Цријевић, пре него што се населио у Ваљево, председавао је судским већима по споровима који су се односили на Цричу и Бохорину (1445), односно на Зајачу (1446). Никола Ив. Гучетић, који је у Ваљево 1453. покренуо неку тужбу, 1446. године пресуђивао је неки спор, настао у Цричи и Зајачи. Како за Бохорину нема података о судијским колегијима после

априла 1446. године, не би било искључено да је у другој половини 40-их година насеобина у Бохорини почела да опада, те да су неки од тамошњих Дубровчани почели да се пребацују у суседна места, не искључивши ту и Ваљево. Но било је обрнутих случајева — да су се Ваљевци пребацивали да раде у подрињским рудницама у време стагнације дубровачке насеобине у Ваљево. Неки Вукосав Ваљевац налазио се почетком 1446. године у групи од једанаест компањона, дубровачких пучана и племића, против којих је покренут поступак у Бохорини; две године касније он је оптужен и у Црчи.⁷ Михоч Лучић, пак, имао је пословних веза и са Белим Брдом на Коплонику, где је (10. фебруара 1451) образовао судско веће према тужби коју је поднео; касније, кад се повукао из Ваљева, Михоч је живео у Новом Брду, а 30. децембра 1461. био је одређен за конзула у једном судском претресу у Руднику (100). Није тешко запазити да станишта често мењају представници властеле и грађанских породица, свакако у потрази за бољим пласирањем пословног капитала, док су сиромашнији пучани више везани за насеобину, у коју их чежња за бољу егзистенцију доведе.

Како су пролазили трговци довозници робе из Дубровника у Ваљево могла би да покаже једна интензивна анализа књига серије *Дугова*. Ваљиво се као место одакле долазе људи који примају робу на кредит у Дубровнику не помиње на страницама ове серије током целог XV века. То не значи да се нико од Дубровчана није задржавао у Дубровнику, него само то да су били познатији у канцеларији, те за њих (као уосталом и за Дубровчане из других насеобина у то време) није морао да се ставља атрибут из *Ваљева*, што је обавезно стајало само за пословне људе не-Дубровчане.

На питање да ли је акценат у пословању Дубровчана у Ваљево за време Деспотовине био на увозној или извозној роби тешко је сасвим сигурно одговорити. Кад су прилике биле идеалне, Дубровчани су настојали да добит подједнако извлаче и из увоза и из извоза, тј. тежили су да новац, добијен од продаје тканина и друге довезене робе још једном оплоде куповањем сировина на Балкану и њиховим извозом на море. Оваквој пословно привредној тенденцији много је сметала околност што тржиште није било развијено и што за готов новац није морао да се ставља атрибут из *Ваљева*, што је обавезно стајало само за није могло да преузме робу допремљену из Дубровника, те су се нарочито тканине феудалаца давале на кредит. Вересија се тешко наплаћивала, тако да су Дубровчани по насебинама на Балкану стално били без обртног капитала, којим би куповали сировине. Због тога се може закључити да се од краја XIV до средине XV века тежиште рада дубровачких трговца у Ваљево налазило на продаји и увозчавању тканина и друге увозне робе. Тек касније, кад је европска мануфактура јасније затражила сировине са Балкана (у првом реду разне коже, вуну, лебад итд.), извоз ће постати значајнија ставка и у трговини Дубровчана у Србији. За време пре средине XV столећа можда је из ваљевског краја конјектурни био извоз воска, који се у Италији доста тражио.

Поред Дубровчана било је у Ваљево средином XV века и Которани. Они ту ипсу имали насебине, него су појединачно долазили и боравили у месту, уосталом као и у другим трговачким и рударским насељима Србије у то време

Радивој Которанин пословао је у трговачком друштву са Вукшом Ђурчићем и Тимком Станетићем, са којима је оптужен 1453. године (100).

Поред странаца на тргу у Ваљеву било је и домаћих људи. Њих дубровачки документи бележе само сасвим узгред, где се домаће становништво налази у некој ужој вези са Дубровчанима из насеобине. Године 1410. неки трговац Тодор тужен је од неког Дубровчанина. Податак није значајан само зато што се пружа конкретно име (које је ретко не само код Дубровчана него и код сељака средњовековне Србије) домаћег трговца у Ваљеву почетком XV века, него и зато што предвиђа редак поступак: Тодор не излази пред мешовиту пороту, него пред чисто дубровачки суд. Да ли је у горњем случају реч о добровољном пристању Тодорову да се подвргне дубровачком суду и дубровачким правним прописима (који су у питањима трговине били добро разрађени) а преко чега је прешла локална српска власт тешко је рећи; о тим моментима нема никаквих наговештаја (100—101). Можда је и поменути Вукосав Ваљевац био Ваљевац родом, тј. домаћи човек који је са Дубровчанима и уз њих ушао у послове.

Као и у другим многим местима по Србији и Босни, и младићи у Ваљеву ступали су у службу Дубровчана. Из једног дубровачког документа, датираног 24. августа 1459. излази да је Радоња Брајановић из Ваљева служио једног Соркочевића две године (101).

После пада Ваљева под турску власт Дубровчани извесно време нису одлазили у Мачву и у Подунавље а можда не много ни у ваљевски крај, јер граница према Босни и Угарској није била тако сигурна да би се трговци упућивали до крајњих тачака без опасности од ризика (103). Куда су се и када распршили Дубровчани из Ваљева тешко је тачно установити; изгледа да су се повукли у велике насеобине као што је било Ново Брдо или можда и у Рудник, а најпре можда и у суседне подрињске руднике Сребреницу, Црнчу и Зајачу.

У време стабилизације, турске власти у Србији у Ваљеву није било дубровачке насеобине. Ипак, људи из Ваљева налазили су се у пословном додиру са Дубровчанима. Неки ваљевски кожар Хајдар и ваљевски кројач Курт задужили су се код компаније Алојзија Ђиљати и Ивана Ђурђевића која је пословала у Београду (до 1597. године). Изгледа да се код тих задужења пре радило о купопродајама него о набавци потрошне робе. Везу Ваљева са Београдом, нарочито крајем XVI и првих година XVII века, показује и један дубровачки податак из 1606. године. Средњом новембра те године и потом месец дана касније Веће умољених у Дубровнику решило је да се из Београда позове трговац Марко Вицов зван Ваљевалија да лично дође у Дубровник због разлога који нису јавно бележени, и уз претњу да ће бити искључен из *чаршије наших трговаца у Београду* (101).⁸ Надимак у поменутом случају без сумње показује интензивне пословне контакте дубровачких трговаца из Београда са сточарским и занатским средиштем у Ваљеву. Да је Ваљево крајем XVI столећа било везано у погледу набавке робе за дубровачку насеобину у Београду показује и један списак дужника (из 1593) трговачке фирме која је пословала у Београду и Ужини; ваљевски ћехаја фигурише на том списку са 465 акци, свакако за какву робу широке потрошње (101—102).

Средином XVII века у Ваљеву је било већ снажних домаћих, муслиманских трговаца. Као и трговци из суседне Босне они су у доба кандијског рата долазили са својим производима у Дубровник и ту ступали у послове са Млечанима. Најпоузданији извозни артикул ваљевског краја у то време био је восак, који се тада извозио из још неколико градова у Србији (Београд, Крушевац, Прокупље, Нови Пазар, Ниш).⁹ Иако се доласком Турака у великој мери изменило становништво насељавањем сточарског, влашког живља, то ново становништво се средином XVII столећа већ увелико бавило и пољопривредом и пчеларством, као у време пре доласка Турака. За време аустријске окупације северне Србије у XVIII веку у ваљевски крај, на путу за Београд или из Београда, долазили су неки дубровачки и херцеговачки трговци; и у то време из Ваљева су одвозили восак.¹⁰

У то време, општим јачањем производње и домаћег, унутрашњег тржишта, уместо малих насеобина страних трговаца, поред већ ојачаног слоја домаћих муслиманских трговаца, који су искључивали потребу одржавања страних трговаца на домаћој пијаци, унутрашњи промет нарочито је омогућаван великим ваџарима, какав се држао и у Ваљеву. Дубровчани су, на тај начин, и у Ваљеву били сведоци прве етапе продирања робноовчане привреде у пољопривредно-сточарске области Балканског полуострва.

- 1 О разлозима који би индицирали такав закључак види наш чланак *Трг Ваљеву у Средњем веку*, *Историски гласник* бр. 3-4/1953,91. — С обзиром да ће се чланак веома обилно користити у овом прилогу, он ће се, ради скраћеног цитирања, наводити у основном тексту бројем странице у заградн.
- 2 С. Димитријевић, *Дубровачки каравани у јужној Србији у XVII веку*, Београд 1958, 124; В. Винавер, *Дубровачка трговина у Србији и Бугарској крајем XVII века (1660—1700)*, *Историјски часопис XII—XIII*, Београд 1963,197.
- 3 Р. Самарџић, *Београд и Србија у списима француских савременика XVI—XVII века*, Београд 1961, 177 (Луј Жедоен „Турчин“, 1624. година).
- 4 М. Ј. Динић, *Западна Србија у средњем веку*, *Археолошки споменици и налазишта у Србији*, II — Западна Србија, Београд 1953,25.
- 5 Прва судска комисија за Заслоч именована је 1454. године (Државни архив у Дубровнику у даљем тексту: ДАД-, Cons. min. XIII, 199; М. Динић н. н., 25). Пре првих судијских колегија у Смедереву (1445. године: ДАД, Cons. min. X, 105', 142, 149', 150, 155, 155', 167', 184), бележе се именовања комисија на Порти деспотовој (1439 године: ДАД, Cons. min. VIII, 236'; 1444. године: ДАД, Cons. min. X, 57). О настанку и развоју насеобине у Рудишту види: Б. Храбак, *Средњовековни рудник и трг Рудишта под Авалом*, *Годишњак Музеја града Београда III* (1956), 99—106.
- 6 Помене чланова ове породице у књигама Малог већа, у којима су се бележили судијски колегији наводићемо према датумима тамо где се појављују масовије. У Причи се јављају: Антон -23. VI 1439, 5. IV 1447, 27. II 1448; Зонхус -6. V 1439, 29. X 1450 (дваред); Џивко -8. XII 1439, 17. V и 28. VI 1440; Пасоке Џивков Ромека -26. V 1444, 22. IX 1446, 20. VI и 14. III 1447, 16. I и 4. I 1448, 10. I 1449, 26. I 1456; Никша -10. V 1445, 28. I 1446, (сигнатуре су: ДАД, Cons. min. VII, 3, 27', 50', 88, 145', 156', 161', 172; IX, 153'; X, 9', 41, 62', 126, 126, 177, 188; XI, 39). За Бохорину се јављају: ДАД, Cons. min. X, 74 (Џивко, 23. X 1444), 133' (Ромека, 3. VII 1445), 177 (Јуније Иванов 4. XI 1445, и пре тога: 5. XI 1444, 20. I и 29. V 1445). За Сребреницу: ДАД, Cons. min. VIII, 50' (Јуније Иванов, 24. IV 1439).
- 7 ДАД, Cons. min. X, 209 (26. I 1446); XI, 165 (16. I 1448).
- 8 ДАД, Cons. rog. LXXX, 272 од 14. XII 1606.
- 9 В. Винавер, н. н. 214 и 206.
- 10 В. Винавер, *Дубровник и Турска у XVIII веку*, Београд 1960, 62.